

Mūsų straipsnio tyrimo objektas – Romaino Gary romanas *Europa* (1972).

Iki šiol šis romanas buvo tyrinėjamas ieškant sąsajų tarp rašytojo gyvenimo ir kūrinio (M. Anissimov), atskleidžiant vaizduotės vaidmenį kūrinyje (N. Huston), suvokiant Europą kaip chimera (J.-F. Hangouët).

Remdamiesi teminės kritikos metodu, mes pripažįstame, kad minėtame romane kultūros saulėlydis tampa „konkrečiu tvarkančiu principu“ (J.-P. Richard'o terminas). Mūsų tyrimo tikslas – įrodyti, kad būtent kultūros saulėlydis yra kūrinio branduolys, apie kurį telkiasi kiti jo dėmenys.

Nors už Romaino Gary romano *Europa* visų pirma slypėjo asmeninė rašytojo drama (skaudžiai į jo gyvenimą įsirežusių moterų – Ilonos Gesmay, Romy van Loye ir Jean Seberg – bruožus jis suteikia romano veikėjai Erikai ir taip lyg atsikrato išgyvenimų), tačiau šiuo kūriniu autorius sugebėjo aptarti ir visos Europos likimą, apžvelgdamas jį pirmiausia per kultūros krizę.

Tyrinėdami šį romaną, mes keliame hipotezę, kad rašytojas kultūros saulėlydį iš esmės siejo su tuo, jog Europoje išplieskė karai, buvo vykdomas holokaustas, vienu metu įsigalėjo fašizmas ir stalinizmas.

Mūsų uždaviniai:

- a) atskleisti, kur rašytojas pastebi kultūros saulėlydžio pradžia;
- b) parodyti, kaip, autoriaus nuomone, plėtojasi kultūros nuosmukis;
- c) įvardyti, kada kultūros krizė pasiekia dugną ir kokią įtaką ji daro Europai.

Be abejo, kai kalbame apie kultūros saulėlydį, neišvengiamai prisimename gyvenimo filosofijos atstovą Oswaldą Spenglerį, kuris savo veikale „Europos saulėlydis“ (1918–1922) į kiekvieną iš jo išskirtų aštuonių (egiptiečių, indų, babiloniečių, kinų, apoloniškąjį, magiškąjį, faustiškąjį ir majų) kultūros tipų, arba sielų, žvelgė kaip į vientisą organizmą, kuris vystosi nuo jaunystės iki senatvės, tačiau pasenęs tampa civilizacija. Tas kultūros virsmas civilizacija buvo įvardijamas kaip visiškas nuosmukis, nes jį lydi perėjimas nuo kūrybos prie nevaisingumo, nuo tapsmo prie sąstingio, nuo didvyriškų žygdarbių prie mechaniško darbo. Filosofo nuomone, graikų ir romėnų

kultūra virto civilizacija helenizmo laikotarpiu, o faustiškosios, arba Vakarų Europos, kultūros nuosmukis prasideda XIX amžiuje. Spenglerio prisipažinimas: „Iš Goethės aš skolinuosi metodą...“¹ rodo ne tik pagarbą šiam genijui, bet ir pabrėžia XVIII amžiaus svarbą, tuo labiau kad būtent Fausto vardu yra pavadinama ištisas Vakarų Europos kultūros tipas. Čia dar būtina pridurti, kad tarp atskirų kultūrų nėra sąsajų, arba kaip teisingai pastebėjo filosofas Leonidas Donskis, apibūdindamas Spenglerio kultūros filosofiją: „Vienos istoriškai ir ontiškai apibrėžtos kultūros žmogus negali įsijausti į kitą kultūrą, patirti ir perprasti josios raiškos esmę bei prasmę“². Šitaip dar labiau išryškinama XVIII amžiaus vertė, kurią savo romane pabrėžia Gary ir kuri labiausiai suartina filosofą ir rašytoją.

Tuo tarpu išėities pozicijos tarp Romaino Gary ir vokiečių filosofo skiriasi. Visų pirma, šitai lemia skirtinga istorinė patirtis. Antra, prancūzų rašytojas kultūros saulėlydį sieja su kultūros ir socialinės tikrovės supriešinimu. Bet prie Spenglerio idėjų rašytojas labiausiai priartėja pratarmėje amerikietiškam romano leidimui, kur jis teigia, kad „... visi kada nors parašyti romanai, net ir prasčiausi detektyvai, tam tikra prasme kalba apie kultūros žlugimą“³. Šiuose jo žodžiuose galima įžvelgti kultūros sutapatinimą su ištisa civilizacija. Tik rašytojas teigia, kad būtent XX amžius aiškiai atskyrė kultūrą ir civilizaciją, ir šis posūkis akivaizdžiai matyti Amerikoje ir sovietinėje Rusijoje. Prasidėjęs žmogaus demistifikavimas, jo nuomone, griaua ir pačią Europą. Neatsitiktinai rašytojas protagonisto lūpomis teigia, kad nūnai pasauliui labiau reikia civilizacijos negu kultūros. Anot jo, „nuo pat Renesanso laikų nuostabių protų Europa visuomet buvo šventė maro metu“⁴. Tačiau dideliame jo nusivylimui šventė negalėjo užkirsti kelio marui, tuo ir paaiškinama civilizacijos pergalė prieš kultūrą, tuo labiau kad persisotinę žmonės ėmė mirti nuo kitokio bado.

Romanas pasižymi labai sudėtinga intriga, nes jo protagonistas Prancūzijos ambasadorius Italijoje Žanas Dantesas, būdamas „didžiulės kultūros žmogus“⁵, patyręs ir konclagerių siaubą, ne tik sugeba aprėpti Europos istoriją, bet tampa ir haliucinacijų auka, priartėdamas prie šizofrenijos ribos, šitaip paversdamas kitus romano personažus ir savo vaizduotės vaisiumi. Kad romano protagonistas yra Žanas Dantesas, įrodo ir tas faktas, kad būtent jis kūrinyje sprendžia Europos ir kultūros likimo klausimą. Romane ne tiek svarbu, kieno yra valdomas Dantesas, kiek tai, kad Europos ir kultūros klausimai sprendžiami nevienareikšmiškai, o romane iškeliami skirtingi požiūriai, kuriuos išsako skirtingi personažai. Šalia protagonisto reikia pažymėti dar jo sūnų Marką, kurio pasiūlytas kultūros ir tikrovės supriešinimo sprendimas išveda iš tam tikro užburto rato, į kurį buvo patekę kiti personažai.

¹ Шпенглер О. *Закат Европы*. Москва, Мысль, 1993, с. 126.

² Donskis L. *Moderniosios sąmonės konfigūracijos*. Vilnius, Baltos lankos, 1994, p. 98.

³ Gary R. *Europa*. Paris, Gallimard, 1999, p. 11.

⁴ *Ibid.*, p. 88.

⁵ *Ibid.*, p. 20.

Nors skaitytojui nelengva sekti, kur baigiasi tikrovė ir prasideda iliuzija, tačiau, kaip teisingai pastebėjo rašytoja Nancy Huston, „visos romano meno virvelės yra matomos“⁶.

Šią mintį dar labiau sustiprina tas faktas, kad *Europą* galima įvardyti kaip tezinį romaną. Kaip išeities pozicija išsakomas protagonisto prisipažinimas, jog „jis dar sykį buvo priverstas pripažinti, kad jo Europa, apie kurią jis taip aistringai svajojo, liko ir visiems laikams rizikavo likti grynai mitologiniu reiškiniu“⁷. Visų pirma, šis prisipažinimas puikiai rodo, kad Europos vientisumą ardo atotrūkis tarp tikrovės ir kultūros, ir ji praranda savo esmę. Kita vertus, Europos samprata įvairiuose kraštuose skiriasi, tačiau protagonisto lūpomis autorius suranda bendrą Europos vardiklį – grožiui teikiamą pirmenybę. Tačiau reikia pripažinti, kad tą romano programinį pobūdį rašytojas bando visais įmanomais būdais sumažinti, neatsitiktinai kūrinyje sąmoningai trinamos ribos tarp tikrovės ir vaizduotės. Vis dėlto 1999 metais prancūziškame romano leidime paskelbta „Pastaba amerikietiškam *Europos* leidimui“ tik dar labiau sustiprina žanrines romano ištakas. Mat autorius pabrėžia, kad „... žodis „kultūra“ reiškia – arba turėtų reikšti – individualaus ar kolektyvinio elgesio būdą, veiksmingą etinę jėgą, tiesiog prasiskverbiant į žmonių santykių ir požiūrių visumą. Tuo tarpu Europos istorija įrodo, kad nieko panašaus niekada neįvyko ir net negali įvykti numanomoje ateityje“⁸.

Tezinį romano pobūdį liudija ir ta aplinkybė, jog protagonisto skelbiamą idėją papildė arba jai prieštarauja kiti personažai (Baronas, Malvina, Erika, Markas), kurie išsako savo poziciją tiek Europos, tiek kultūros klausimais. Net ir tuo atveju, jei vieną ar kitą personažą pripažįstame Danteso vaizduotės vaisiumi, mes galime kalbėti apie skirtingų minčių polilogą, kuris dedasi protagonisto viduje, ir ši aplinkybė nė kiek nekeičia žanrinės kūrinio prigimties. Beje, šitai akcentuoja ir pats rašytojas minėtoje pastaboje: „Asmenybės susidvejinimas – toks yra kiekvieno personažo raktas arba šio išgalvoto kūrinio aspektas – kaip yra ir su pačia Europa, ta kita fėjų pasaka“⁹. Kitaip tariant, romanistas įsitikinęs, kad tos problemos, kurias jis sprendžia romane, nėra vienaprasmiškos, užtat jų sprendimas formuoja ir tam tikrą Europos sampratą, ir tam tikrą personažo pavidalą. Juk Žanas Dantesas jau pats savaime trilypis personažas, nes jis, kuriam teko išgyventi koncentracijos stovyklos pragarą, visų pirma primena A. Dumas romano *Grafas Montekristas* herojų Dantesą, kuris po keturiolikos nelaisvės metų, praleistų Ifo pilyje, sugeba iš jos ištrūkti į laisvę. Užuomina apie d'Anthèsą, nuo kurio kulkos per dvikovą žuvo vienas iš jo mėgstamiausių autorių – rusų poetas Puškinas, rašytojas lyg ir nori metaforiškai susieti Europos praeitį ir ateitį. O jeigu dar

⁶ Huston N. *Tombeau de Romain Gary*. Paris, Actes Sud, 1995, p. 76.

⁷ Gary R. *Europa*, p. 31.

⁸ *Ibid.*, p. 10.

⁹ *Ibid.*, p. 11.

prisiminsime Dantę, kuris sugrįžęs iš Pragaro, pasibaisėjo, kad jo žvilgsnis pasikeitė visiems laikams (pats Dantesas pripažįsta, kad tai beveik jo homonimas), tai Dantesas iškilis kaip daugialypis personažas, turintis keletą veidų, kuriuos šiuo atveju įkūnija idėjos.

Kita vertus, *Europa* kaip tezinis romanus parodo, kiek autoriui buvo svarbios pačios idėjos apie Europą ir kultūrą, nes jos, galima sakyti, tampa tuo kūrinio stuburu, apie kurį sukasi ir visa romano intriga. Tezinį romano pobūdį sustiprina ir tas faktas, kad *Europa* yra laikoma barokiniu romanu. Išties prieš mūsų akis pasaulis iškyla kaip milžiniškas teatras, kuriame juda ne tik žmonės, bet ir idėjos. Neatsitiktinai romane nuolat pabrėžiamas Likimo vaidmuo. Būtent Likimas valdo žmones, kurie juda tam tikromis trajektorijomis milžiniškoje šachmatų lentoje. Būtent XX amžiuje sustiprėja įspūdis, jog žmonės tėra paprasčiausios figūros, kurios yra visiškai bejėgės ir nieko negali pakeisti. Tuo požiūriu žmonės primena XVIII amžiaus automatus, nes visiškai paklūsta Likimui. Kitaip tariant, susiduriame su žmonių nužmoginimu. Analogiškai nužmoginama ir kultūra.

Netikėtai iškyla dar viena sąsaja tarp Gary romano ir Goethe's. Vytautas Kavolis savo veikalė *Civilizacijų analizė* teigia, kad „...Goethė su didžiuliu įžvalgumu pastebi savo paties gyvenime marionėčių spektaklio bruožų. [...] Sąmoningas individas Goethei, su visais savo patyrimais ir viltimis – nepertraukiama kova ir „šaltakraujiška savitvarda“, yra marionetė, judinama iš dalies pažinaus, iš dalies paslaptingo laiko“¹⁰. Įdomu, jog tiek vienas, tiek kitas rašytojas pabrėžia žmogaus paklusnumą išorinei jėgai, tik vienas ją sieja su Likimu, kitas – su Laiku. Tačiau, *Europos* autoriaus nuomone, XVIII amžius, nors ir pasižymintis tam tikru diktatu, neperžengia tos ribos, kurią peržengė XX amžius, pasmerkęs milijonus žmonių mirčiai ir kančioms.

Romane Likimą įkūnija Baronas, kuris tampa savotišku *picaro*, „visuomet tar naujančiu visiems sutiktiems šeimininkams, kad tik papildytų savo kapšėlį, tai yra praturtintų savo Romaną“¹¹. Tai nelyginant pačio rašytojo antrininkas, kurio rankose yra visos romano vadelės. Paties Gary nuomone, Baronas – „tam tikra jo paties parodija“¹².

Rašytojas puikiai suvokia, kad iš pradžių žmogus žiūrėjo į kultūrą kaip į išskirtinį dalyką, nes jis jautėsi laisvas vaizduotės rėmuose, ir tik vėliau galėjo formuluoti vieno-kius ar kitokius tikslus. Neatsitiktinai autorius teigia, kad „... europietis... palaikė su Kultūra tuos pačius santykius kaip su Antikos dievais ar krikščionišku dangumi“¹³. Tik ilgainiui ne vienam žmogui „pats žodis „kultūra“ buvo kaip įžaidimas ir provokacija“¹⁴. Suprantama, kad visgi kultūra netampa tikrovės savastimi, priešingai, ilgainiui jos su-

¹⁰ Kavolis V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius, Baltos lankos, 1998, p. 74–75.

¹¹ Gary R. *Pour Sganarelle*. Paris, Gallimard, 1965, p. 92.

¹² Gary R. *L'affaire homme*. Paris, Gallimard, 2005, p. 345.

¹³ Gary R. *Europa*, p. 95.

¹⁴ *Ibid.*, p. 109.

sipriešina, ir nieko nuostabaus, kad jau Dantesas „jaučiasi draskomas tarp kultūros ir visuomenės“¹⁵.

Tačiau Romainas Gary kalbėdamas apie kultūros išskirtinumą protagonistos lūpomis pripažįsta, kad šiuo požiūriu jam artimiausias XVIII amžius („... jis tikrai brangino savo XVIII amžių...“¹⁶), patraukęs jį Apšvietos idėjomis, tarp kurių visų pirma jis išskiria proto autoritetą. Tuo pačiu XVIII amžius svarbus dar ir todėl, kad kultūra, pasakotojo nuomone, nebuvo supriešinta su tikrove: „Apšvietos amžius... galėjo sau leisti šią prabangą, nes kultūra dar nepagimdė socialinės sąmonės, kuri tebeprisklausė Dievui“¹⁷. Tokia rašytojo pagarba Apšvietos amžiui sietina ir su jo auklėjimu, nes motina akcentavo XVIII amžiaus, Revoliucijos laikų Prancūzijos vertybes. Be to, jaunasis Romainas domėjosi Anatole'io France'o kūryba¹⁸. Žinoma, kad jis teigiamai vertino XVIII amžių, kuriame vyksta dviejų jo romanų veiksmas ir kurio jis neišjuokė garsiajame romane „Pingvinų sala“.

Beje, į XVIII amžių galima žiūrėti kaip į savotišką rašytojo idealą. Neatsitiktinai ir Žanas Dantesas savo mintimis nuolat nukrypsta būtent į Apšvietos epochą. Su šiuo amžiumi romane siejama ir klasikinė kultūra. Net ir Malvina, kuri romane visų pirma sumanyta kaip Danteso antipodas, vis dėlto krypsta į klasikinės kultūros pusę. Kultūra jai reiškė kaip tik „ložę La Scalos teatre, Stendhalio svajonę Italijoje“¹⁹. Tai, kad romane pasirodo faktas iš XIX amžiaus, nėra koks prieštaravimas. Reikalas tas, jog autorius suvokia, kad ir kitose epochose gali būti kultūros salų arba koks nors menininkas gali švystelti kaip kultūros akimirka. Juk ir Dantesas, atiduodamas pirmenybę XVIII amžiui, domisi tokiais XIX ir XX amžių poetais kaip Saint-Johnas Perse'as, Mallarmé, Valéry Larbaud, Rilke. Ta kultūros akimirka gali būti net atskiri metai, tuo labiau jeigu jie kuo nors ypatingi istorijai. Šitaip Dantesas pripažįsta, kad „1927 metai buvo pakankamai geros markės metai, ta akimirka, kai Europa keliems atvangos mirksniams atgavo civilizuotą dvelksmą, kol vėl radosi trūkis tarp jos kultūros ir jos tiesos, tarp jos šedevrų ir Hitlerio“²⁰. Kultūros akimirka kaip švystelėjimas išduoda ir paslėptą autoriaus optimizmą arba jo nenorą susitaikyti su pačia niūriausia tikrove. Čia atsiranda netikėta analogija tarp R. Gary ir F. Kafkos. Pastarojo romane *Processas* irgi susiduriame su nepaprastai slogia atmosfera, kurią įkūnija išgalėjęs visuotinis teismas. Ne vienu atveju atrodo, kad padėtis yra be išeities. Tačiau juodžiausiomis akimirkomis blykstelė šviesa, kuri liudija, jog galbūt dar ne viskas prarasta, gal dar nereikia nuleisti rankų: „Tai buvo ilgas koridorius, iš kurio negrabiai sukaltos durys vedė į atskirus palėpės skyrius. Nors tiesiogiai šviesa čia ir negalėjo patekti, bet nebuvo

¹⁵ *Ibid.*, p. 95.

¹⁶ *Ibid.*, p. 203.

¹⁷ *Ibid.*, p. 109–110.

¹⁸ Žr. plačiau : Anissimov M. *Romain Gary, le caméléon*. Paris, Denoël, 2006, p. 83–84.

¹⁹ Gary R. *Europa*, p. 232.

²⁰ *Ibid.*, p. 22.

ir visai tamsu, nes kai kurie skyriai buvo atitverti nuo koridoriaus ne ištisomis lentinėmis sienomis, o tiktai medinėmis, tiesa, iki pat lubų siekiančiomis grotomis, pro kurias skverbėsi šiek tiek šviesos...“²¹. Sakysime, epizodas bažnyčioje, į kurią užėina Jozefas K. ir kurioje viešpatauja tamsa, nes nevyksta jokios pamaldos, tačiau lemputė, spingsinti virš altoriaus, žadina viltį: „Jam trukdė mirguliuojanti amžinoji lempelė, kybanti prieš altorių“²². Tokią pat situaciją regime net ir finaliniame romano epizode, kur protagonistas, atvestas į apleistą akmenų skaldyklą tam, kad būtų įvykdytas mirties nuosprendis, prieš pat mirtį išvysta, kaip atidaryto lango stikle blyksteli šviesa: „It šviesos blyksnis ten atsivėrė abi vieno lango pusės, kažkoks žmogus, silpnas ir liesas aukštai ir toli, staiga smarkiai pasilenkė į priekį ir dar ištiesė rankas“²³. Lygiai taip pat Gary romane tarsi šviesi viltis žibтели koks nors garsus kultūros vardas ar metai, su kuriais autorius sieja viltį, jog dar ne viskas prarasta. Be abejo, čia svarbu atkreipti dėmesį į tuos konkrečius metus, nes Europos dar nebuvo ištikusi pati didžiausia XX amžiaus nelaimė – Antrasis pasaulinis karas.

Romano pasakotojas atkreipia dėmesį, kad Dantesas niekada nevartojo žodžio „nuosmukis“, nors netiesiogiai romane apie kultūros žlugimą užsimenama labai dažnai. Tai siejama su pesimistine pasakotojo nuostata, kad apie kokį nors nuosmukį ar dekadansą negali būti nė kalbos, nes viskas yra paprasčiausiai žlugę. Nors XX amžiuje užgimė naujas pasaulis, tačiau pasakotoją domino vienintelis dalykas: ką reikės daryti su griuvėsiais, kurie geriausiai parodo dabartinio pasaulio būklę ir situaciją.

Istoriniu įvykiu, nuo kurio prasideda Europos žlugimas, Dantesas laiko Mozarto laidotuves, kai pastarojo mecenatas Van Swietenas pagailėjo kelių dukatų ir kompozitoriaus palaikai atsidūrė bendrame kape. Tąsyk, jo nuomone, buvo palaidota tiek aristokratija, tiek buržuazija, o žmonės, atsakingi už kultūrą, liko tuo tik patenkinti, nes jie visuomet į kūrėjus žvelgė kaip į paprasčiausius tiekėjus. Jo įsitikinimu, „Europa mirė nuo kultūros privilegijos“²⁴.

Romane kultūros požiūriu labai aiškiai supriešinami XVIII amžius ir XX amžius, kurie pasižymi skirtinga patirtimi ir kultūros padėtimi. Rašytojo manymu, XX amžiuje dvasinis palikimas buvo tiesiog šluote nušluotas, nes jį ištiko du pasauliniai karai, kuriuos dar papildė holokaustas, nacizmo ir stalinizmo įsigalėjimas, didžiulės tremčių aukos, sovietinė neapykanta žmogaus teisėms. Su neslepia ironija autorius parodo, kad kultūrai paprasčiausiai nebeliko vietos, nes „Europa patyrė auklėjimą ir pažino brolybę bendrose kapų duobėse“²⁵. Toks „auklėjimas“ bei tokia „brolybė“ parodė ir kultūros bejėgiškumą. Kitaip tariant, kultūra patyrė pralaimėjimą, nes „Džokonda išsisuko su bjauria šypsena, nuleidusi akis, ir pilna gerkle kraujo: Kultūra, įtikinta melo,

²¹ Kafka F. *Procesas. Pilis. Novelės* (Pasaulinės literatūros biblioteka). Vilnius, Vaga, 1994, p. 52–53.

²² *Ibid.*, p. 161.

²³ *Ibid.*, p. 178.

²⁴ Gary R. *Europa*, p. 202.

²⁵ *Ibid.*, p. 31.

pasitraukė į savo pilis-muziejus ir vėl atgavo savo prašmatnų gyvenimą²⁶. Šitaip Džokonda, kuri buvo savotiškas kultūros idealas ar simbolis, tampa pajuokos objektu, o kultūra, susieta su kančia, – jos išraiška, nors pradinis jos siekis yra visiškai priešingo pobūdžio, nes ne vienu atveju yra sakoma, jog jos funkcija – teikti malonumą. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo kultūros žmonės, kuriuos autorius palygina su dvasis aristokratais ir Švietimo epochos stulpais, gali rinktis tik būdą kaip užkopti ant ešafoto, panašiai kaip ir revoliucijos laikų aristokratai. Nereikia stebėtis, kad „menas virto paskutiniu Europos prieglobsčiu ir paskutine iliuzija“²⁷. Neatsitiktinai Dantesas jaučiasi išduotas kultūros, o jis turi teisę į griežčiausią vertinimą, nes pats porą metų praleido nacistų konclageriuose. Šitie romanisto svarstymai palaiko garsaus vokiečių filosofo T. Adorno mintį, jog po Aušvico rašyti eilėraščius tapo neįmanoma.

Anot protagonisto, pasikeitusius laikus liudija ir tas faktas, kad nūnai nebėra, kas siūlytusi nupirkti žmogaus sielą, kaip kad nutiko XVIII amžiuje Goethe's Faustui. Viską ima gožti politiniai įvykiai, užtat blogiausiu atveju į žmogaus sielą mainais už šviesų rytojų kėsinasi fašizmas ar stalinizmas. Ir tik geriausiu atveju žmogaus sielą gali pavergti kultūra, menas. Ta aplinkybė, kad politika nustelbia kultūrą pačiais drastiškiausiais būdais (kalbama, kad rusų armija užėmė Austriją, kad Vengrijoje ir Čekoslovakijoje įvesta sovietinė tvarka), romane siejama su „Europos pabaiga“²⁸. Kitaip tariant, autorius teigia, kad Europa yra gyvybinga tik tada, kai joje gali klestėti kultūra. Įdomu, jog rašytojas suranda tam tikrą ryšį tarp kultūros ir politikos, parodydamas, kad kultūra gali nulemti politinius įvykius: „Verterio savižudybė jau pranašavo Vakarų Europos savižudybę, prasidėjus vienam karui po kito“²⁹. Tačiau tai buvo tik iliuzija, nes netrukus Dantesas įsitikina, kad nuostabus eilėraštinis negali priversti žmogaus prisimti atsakomybės ar panaikinti išnaudojimo. Kultūra, anot pasakotojo, žlunga dar ir todėl, kad ji netampa kasdienio gyvenimo savastimi, bet užsisklendžia už storų muziejaus, bibliotekų ar koncertinių salių sienų. Protagonistas kultūrai priskiria ir tam tikrą atsakomybę, nes, jo įsitikinimu, ko tik kultūra nesugebėdavo įgyvendinti, „viskas baigdavosi karais ir fašizmu“³⁰. Rašytojas puikiai supranta, kad tie žmonės, kurie aiškiai suvokė, jog kultūra reikalauja iš jų pakeisti pasaulį, dažniausiai pasirodydavo esą bejėgiai. O jeigu ir atsirasdavo stipresnių, tada kai kurios Europos šalys gindavosi totalitarizmo šarvais, šitaip vėl neleisdamos kultūrai atlikti jos tikrosios misijos.

Dantesas puikiai suvokia, kad kultūros išskirtinumą naikina kosmopolitizmas ir prekybos dvasia. Užtat jis paniekiamai vertina kosmopolitizmo aroganciją ir jaučia kartėlį, kad „Europa tapo Bendrąja rinka“³¹.

²⁶ *Ibid.*, p. 160.

²⁷ *Ibid.*, p. 75.

²⁸ *Ibid.*, p. 134.

²⁹ *Ibid.*, p. 158.

³⁰ *Ibid.*, p. 173.

³¹ *Ibid.*, p. 198.

Kalbant apie kultūrą, neišvengiamai kyla klausimas apie elitą, nes kultūros vartotojai yra labai nelygiaverčiai. Žinoma, visų pirma romane vaizduojami eiliniai žmonės, kurių požiūrį į kultūrą nusako tai, jog dauguma jų nėra skaitę nė vienos knygos, jog garsaus austrų rašytojo Grillparzerio namas pertvarkomas į diskoteką. Tačiau autorių kur kas labiau piktina tas faktas, kad Europa prarado šimtą milijonų žmonių ir kad „tik toks elitas kaip Dantesas sugeba ir toliau mėgautis savo utopijomis“³². Dar vienas elito bruožas, anot rašytojo, yra tas, kad elitui sumanius kokią nors pertvarką pirmiausia ji atsisukdavo prieš jo atstovus: šie tapdavo pirmosiomis aukomis, nors ir jie patys, ir kiti žmonės visai kitaip įsivaizdavo jų vaidmenį.

Rašytojas pastebi kultūros nuosmukį ne tik kalbėdamas apie tikrovės ir kultūros supriešinimą, anot jo, ir žmonių tarpusavio santykiuose atsiskleidžia kultūros saulėlydis: „... vyrai jau nebepuola prie moterų kojų“³³.

Dar vienas požiūris į Europą ir kultūrą yra išsakomas Danteso sūnaus Marko lūpomis, nors niekas nesikeis, jei Marką pripažintume vienu iš Danteso pavidalų. Markas žiūri į Europą kaip apartheidą, nes kultūra yra susipriešinusi su socialine tikrove. Kelias, kuriuo siūlo šį prieštaravimą išspręsti Markas, gali būti pavadintas utopiniu, nes jo sprendimas grindžiamas permanentine revoliucija, kuri kultūrą paverstų nauja tikrove, o naują tikrovę – nauja kultūra.

Ši jo išvada rodo, kad rašytojas negalėjo pritarti tuometinei kultūrai, kurią slėgė XX amžiaus nelaimės, tačiau ir jo siūlomas kelias, kaip išspręsti šią problemą, buvo graudi ironija. Taigi savo romanu *Europa* Gary atskleidė ne tik XX amžiaus Europos kultūros nuosmukio priežastis, bet ir ieškojo kultūros atgimimo galimybių, nors jos geriausiu atveju liko tik kaip tam tikras utopijos variantas.

IŠVADOS

Romainas Gary romane *Europa* sieja asmeninius išgyvenimus su Europos likimu.

Romano protagonistas – Prancūzijos ambasadorius Italijoje Žanas Dantesas, kuriam teko patirti ir konclagerių siaubą, žvelgia į Europos istoriją pro kultūros prizmę, neretai jis išgyvena haliucinacijas, o kiti romano personažai tėra vaizduotės vaisius. Pagrindinis romano herojus Europos nuosmukio pradžią sieja su Mozarto laidotuviėmis, o XX amžių vertina kaip visišką degradaciją, nes dar niekada žmogus nebuvo tiek nužmogintas.

Europą galima įvardyti kaip tezinį romaną, nes trilypio protagonisto Danteso skelbiamą idėją papildo arba jai prieštarauja kiti personažai (Baronas, Malvina, Erika,

³² *Ibid.*, p. 162.

³³ *Ibid.*, p. 74.

Markas), kurie išsako savo poziciją tiek Europos, tiek kultūros klausimais. Neatsitiktinai romanas virsta savotišku polilogu, kuriame varžosi atskiros idėjos.

Romane kultūros požiūriu labai aiškiai supriešinami XVIII amžius ir XX amžius, kurie pasižymi skirtinga patirtimi ir kultūros padėtimi. XVIII amžius protagonistui tampa savotišku idealu, nes tuomet klestėjo proto autoritetas, ir kultūra nebuvo supriešinta su tikrove, o XX amžius pažino visai kitokią lemtį, kadangi kultūra tapo visiškai bejėgė. Romano autoriaus ieškomi būdai, kaip išspręsti XX amžiaus kultūros krizę, sukelia ironiją, nes praktiškai jie primena tik neįgyvendinamą utopiją.

Vytautas Bikulčius

SIGNS OF CULTURAL SUNSET IN ROMAIN GARY'S NOVEL *EUROPA*

Summary

This article analyzes Romain Gary's novel *Europe* (1972), which looks at Europe's fate through the prism of the crisis of culture.

Oswald Spengler, the philosopher of culture, is joined to Gary, the writer, via the 18th century, to which both awarded an important place in the history of Europe. Their starting positions, however, differ in that the French writer associates the sunset of culture with the antagonism between reality and culture, whereas the German philosopher believes that every culture sooner or later turns into a civilization.

At the novel's center there stands Jean Danthès, the French ambassador in Italy, a survivor of Nazi concentration camp horrors. Surveying Europe's history, he not only judges the fate of culture but also seeks to comprehend Europe's unity.

Because in this work the protagonist and other personages (Malvina, Erica, Mark) state their views on Europe and its fate, *Europe* may be called a thesis novel. Moreover, Jean Danthès himself becomes a multifaceted personage embodying diverse ideas.

In his novel the author opposes the 18th and the 20th centuries. If through the eyes of his protagonist he looks at the 18th century as a sort of ideal, then the 20th is compared to a horrible misfortune manifested by two world wars, Naziism and Stalinism, the Holocaust, and the victims of Stalinist deportations.

But even in the bleakest of epochs, in the author's opinion, islands of culture may appear, or at least a glimmering of culture. It is no accident that the protagonist ties Europe's vitality to culture, although sometimes the elite is powerless to change the situation.

Nevertheless the author understands perfectly well that even the road suggested by Danthès's son Mark, that of the permanent revolution, is just another kind of utopia.

Therefore, the author deliberates on Europe's fate and is sorry to see the signs of culture's sunset but is unable to suggest a specific vision for the future. But in describing the situation as it exists in reality, the author is as it were inviting his readers to think about where Europe is headed.

LITERATŪRA

- Anissimov M. *Romain Gary, le caméléon*. Paris, Denoël, 2006.
- Donskis L. *Moderniosios sąmonės konfigūracijos*. Vilnius, Baltos lankos, 1994.
- Gary R. *L'affaire homme*. Paris, Gallimard, 2005.
- Gary R. *Europa*. Paris, Gallimard, 1972.
- Gary R. *Pour Sganarelle*. Paris, Gallimard, 1965.
- Huston N. *Tombeau de Romain Gary*. Arles, Actes Sud, 1995.
- Kafka F. *Procesas. Pilis. Novelės* (Pasaulinės literatūros biblioteka). Vilnius, Vaga, 1994.
- Kavolis V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius, Baltos lankos, 1998.
- Viart D. *Le roman français au XX siècle*. Paris, Hachette, 1999.
- Viart D., Vercier B. *La littérature française au présent*. Paris, Bordas, 2005.
- Шпенглер О. *Закат Европы*. Москва, Мысль, 1993.